

Кравець І.М.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління персоналом та економіки праці
Хмельницького національного університету

Кравець С.А.,

студентка 4-го курсу
Хмельницького національного університету

ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена дослідженню сучасної трудоворесурсної ситуації у Хмельницькій області у контексті демографічних аспектів розвитку. Основна увага зосереджена на виявленні впливу демографічних процесів на відтворення трудового потенціалу регіону, а також на необхідності впровадження заходів щодо подолання негативних явищ у цій сфері.

Ключові слова: демографічний розвиток, народжуваність, смертність, відтворення трудового потенціалу.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ВОСПРОИЗВОДСТВА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Статья посвящена исследованию современной трудоворесурсной ситуации в Хмельницкой области в контексте демографических аспектов развития. Основное внимание сосредоточено на выявлении влияния демографических процессов на воспроизводство трудового потенциала региона, а также на необходимости внедрения мер по преодолению негативных явлений в этой сфере.

Ключевые слова: демографическое развитие, рождаемость, смертность, воспроизводство трудового потенциала.

DEMOGRAPHIC ASPECTS OF LABOR POTENTIAL REPRODUCTION KHMELNYTSKY REGION

The article investigates the modern labor resource situation in the Khmelnytsky region in the context of demographic aspects. The main focus is on identifying the impact of demographic processes of reproduction of labor potential, as well as the need to introduce measures to overcome the negative phenomena in this area.

Keywords: *population growth, fertility, mortality, reproduction of labor potential.*

Постановка проблеми. У забезпеченні стабільного і безпечного розвитку будь-якої держави, зокрема і України, важливу роль відіграє демографічний чинник, а, відтак, проблеми оптимального демографічного розвитку варто розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас як результат її функціонування. Саме від демографічних характеристик працездатного населення країни і показників демографічного розвитку залежить розвиток трудового потенціалу і, як наслідок, величина сукупного національного доходу [1, с.280]. У свою чергу якісні та кількісні характеристики трудового потенціалу визначають ефективність та інноваційність виробництва, швидкість адаптації економіки до світових глобальних процесів.

Вивчення закономірностей та факторів формування трудового потенціалу, зокрема і демографічного, невід'ємно пов'язано із функціонуванням ринку праці - найважливішого елементу ринкової економіки [2, с.140]. Розвиток негативних демографічних процесів, які впливають на зменшення трудових ресурсів потенціалу, становить загрозу національній безпеці держави і вимагає невідкладних системних дій з її відвернення та вжиття упереджувальних заходів щодо нейтралізації руйнівних наслідків. Зволікання з вирішенням демографічних проблем несе в собі небезпеку ослаблення

політичного та економічного впливу України у світі, робить можливим перерозподіл національних ресурсів та національного потенціалу України на користь інших держав [3, с.8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь розробленості даної проблеми досить високий. Дослідженням різних аспектів відтворення трудового потенціалу займалися такі вчені як О. М. Грішнова, О. О. Беляєв, Г. Дмитренко, М. І. Долішній, А. М. Колот, І.С. Кравченко, Ю. М. Краснов, В. І. Куценко, Е. М. Лібанова. Свій вклад у визначення проблематики з питань формування та використання трудового потенціалу і його складових внесли такі відомі вчені як М. Голдін, В. Дієсперов, В. Злупко, О. Котляр, В. Костаков, М. Скаржинський, К. Якуба та інші. Незважаючи на досить ґрунтовні дослідження, є підстави вважати, що залишаються недостатньо опрацьованими особливості відтворення трудового потенціалу країни у регіональному розрізі з урахуванням важливої участі у цьому процесі демографічного фактору.

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій щодо відтворення трудового потенціалу Хмельницького регіону в контексті демографічних аспектів розвитку, визначення напрямів подолання негативних явищ у цій сфері та формування цілісного підходу до процесу відтворення трудового потенціалу з врахуванням демографічного фактору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динамічний соціально-економічний прогрес в Україні має базуватися передусім на розвитку та ефективному використанні найціннішого ресурсу сьогодення - трудового потенціалу та посиленні його активності [4, с.12].

Трудовий потенціал являє собою здатність громадян за станом власного здоров'я, психофізіологічними особливостями, освітнім, фаховим та інтелектуальним рівнем, рівнем морального та культурного розвитку провадити трудову діяльність. Відтак, збереження трудового потенціалу означає виявлення та подолання причин його руйнування, попередження виникнення загроз його розвитку та стабілізацію його позитивних кількісно-якісних характеристик.

Розвиток трудового потенціалу - це процес переходу в більш досконалий стан, який забезпечує його якісне та кількісне відтворення, найповнішу реалізацію та ефективне використання [5]. Він передбачає демографічний, психофізіологічний, інтелектуальний, культурний розвиток населення для формування його економічної активності [6].

Демографічна криза є однією з важливих причин, які стримують розвиток трудового потенціалу в Україні, призводить до щорічного зниження рівня трудового потенціалу та скорочення ресурсів праці країни [7, с.71].

Аналіз демографічного розвитку будь-якої території передбачає аналіз показників динаміки чисельності населення, природного та механічного руху населення, статеві-вікової структури населення. Так, кількісною характеристикою населення будь-якого регіону є його чисельність, а основними категоріями за якими вона реєструється є наявне та постійне населення (таблиця 1).

Таблиця 1 - Динаміка чисельності наявного та постійного населення у Хмельницькій області станом на 1 січня 2010–2014 рр.

Роки (на 1 січня)	Чисельність наявного населення			До загальної чисельності населення, %		Чисельність постійного населення			До загальної чисельності населення, %	
	всього, тис. осіб	у тому числі		міськ.	сільс.	всього, тис. осіб	у тому числі		чол.	жін.
		міськ.	сільс.				чол.	жін.		
2001	1445,0	739,0	706,0	51,1	48,9	1440,3	663,4	776,9	46,1	53,9
2010	1334,0	726,2	607,8	54,4	45,6	1330,8	614,3	716,5	46,2	53,8
2011	1326,9	727,6	599,3	54,8	45,2	1323,7	611,6	712,1	46,2	53,8
2012	1320,2	728,2	592,0	55,2	44,8	1317,0	609,0	708,0	46,2	53,8
2013	1314,0	729,0	585,0	55,5	44,5	1310,8	606,5	704,3	46,3	53,7
2014	1307,0	729,5	577,5	55,8	44,2	1303,8	603,9	699,9	46,3	53,7

В таблиці 1 приведені дані Головного управління статистики у Хмельницькій області, основною метою якого є узагальнення об'єктивних та цілісних даних щодо загальної чисельності наявного та постійного населення Хмельницької області, та його демографічних і соціально-економічних характеристик. З таблиці видно, що протягом досліджуваного періоду наявне

населення Хмельниччини помітно скоротилося і на 1 січня 2014 р. складає 1307 тис. осіб, що на 138 тис. осіб менше у порівнянні з 2001 р. і на 7 тис. осіб менше, ніж у відповідний період 2013 р.

З усього наявного населення 729,5 тис. осіб або 55,8 % - це міське населення, яке порівняно із 2001 р. скоротилось на 10 тис. осіб, а сільське становить 577,5 тис. осіб – відповідно 44,2 %, яке порівняно із базовим 2001 р. скоротилось на 128,5 тис. осіб.

Кількісні характеристики населення формуються під впливом його природного та механічного руху [8]. Природний рух населення є однією із найважливіших характеристик демографічної ситуації, що характеризується показниками народжуваності, смертності, а також природного приросту (таблиця 2) [9].

Таблиця 2 - Природний процес відтворення населення Хмельницької області за 2009-2013 рр.

Показники	Всього осіб по роках				
	2009	2010	2011	2012	2013
Чисельність народжених, всього,	14690	14414	14492	14881	14548
– у міських поселеннях	8305	8365	8188	8543	8282
– сільській місцевості	6385	6049	6304	6338	6266
Чисельність померлих, всього,	21766	20842	20116	20362	20581
– у міських поселеннях	7964	7687	7459	7822	7953
– у сільській місцевості	13802	13155	12657	12540	12628
Природний приріст населення, всього	-7076	-6428	-5624	-5481	-6033
– у міських поселеннях	341	678	729	721	329
– у сільській місцевості	-7417	-7106	-6353	-6202	-6362
Загальний коефіцієнт народжуваності (на 1000 осіб наявного населення):	11,0	10,8	11,0	11,2	11,0
– міська	11,4	11,5	11,2	11,7	11,3
– сільська	10,4	10,0	10,5	10,7	10,7
Загальний коефіцієнт смертності (на 1000 осіб наявного населення):	16,3	15,6	15,2	15,4	16,5
– міська	10,9	10,5	10,2	10,7	10,9
– сільська	22,5	21,7	21,2	21,3	21,7

Загальний коефіцієнт природного приросту (на 1000 осіб наявного населення):	-5,3	-4,8	-4,2	-4,2	-5,5
– міська	0,5	1	1	1	0,4
– сільська	-12,1	-11,7	-10,7	-10,6	-11

Аналіз даних таблиці 2 свідчить про те, що динаміка природного руху населення у Хмельницькій області явно негативна: кількість народжених зменшується, а померлих – збільшується і, як наслідок, відбувається природне скорочення населення. Однак, спостерігалось помітне збільшення природного приросту міського населення області протягом досліджуваних років: варто відзначити, що загальна чисельність народжених у 2009 р. складає 8305 немовлят, а кількість померлих у цьому ж році становила 7964. Отже, природний приріст становив 341 особа, що є позитивною тенденцією. Аналогічна ситуація спостерігалась і протягом наступних років. Максимальний приріст міського населення становив у 2011 р. – 729 осіб, тобто кількість народжених (8188 осіб) значно перевищувала кількість померлих (7459 осіб).

Проте, не можна не відзначити погіршення показника природного приросту населення сільської місцевості протягом 2009-2013 рр. На фоні збільшення загального рівня смертності в області зростають втрати народжених. До втрат відносяться мертвонароджені та діти, померлі у віці до 1 року, яких у 2013 р. було 104 немовляти (із загальної кількості 14548 народжених). Це є свідченням того, що сільське населення області відтворюється за звуженим режимом.

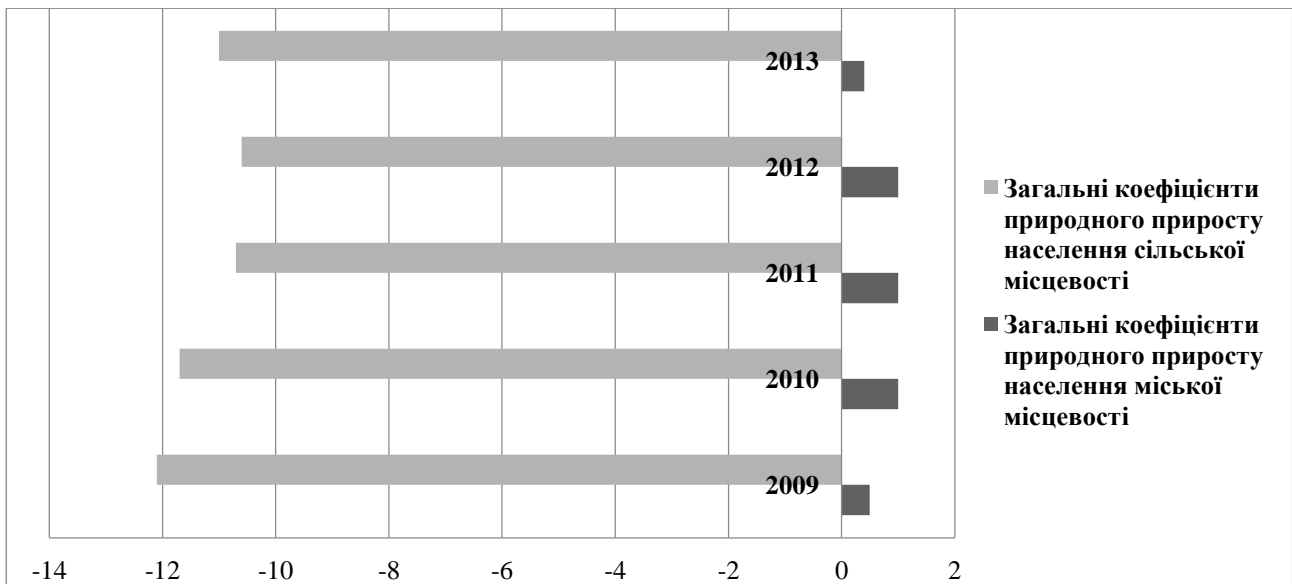

Рисунок 1 - Загальні коефіцієнти природного приросту сільського та міського населення (на 1000 осіб наявного населення) за 2009-2013 рр.

Демографічна складова формування трудового потенціалу залежить також від статевої структури населення. На її формування в першу чергу має вплив рівень народжуваності та смертності. Щороку народжується хлопчиків більше, ніж дівчаток. Так, у 2013 р. від загальної кількості народжених хлопчиків народилось 51,6%, а дівчаток – 48,4%, або ж на 100 дівчаток припадало 106 хлопчиків. Однак, це не дає підстави стверджувати, що така тенденція спостерігатиметься для обох статей при досягненні ними працездатного віку.

Із кожним роком чисельність чоловіків у працездатному віці невпинно скорочується. Тобто, смертність чоловіків значно перевищує смертність жінок працездатного віку. Насамперед, це пов'язано із відмінністю соціальних ролей чоловіків та жінок, їхньою різною схильністю до стресів, різним характером впливу економічної діяльності.

Важливу роль у природному відтворенні населення та визначенні демографічної бази ресурсів праці як України, так і Хмельницького регіону, відіграє характер вікової структури населення. Основою формування ресурсів праці будь-якої території є населення працездатного віку. Його частка у Хмельницькій області, зокрема населення у віці від 16 до 59 років, на початок

2014 р. складала 61,4 % до загальної чисельності населення, тоді як у 2009 році цей показник становив 61,8 % (таблиця 3) [9].

Таблиця 3 - Розподіл постійного населення Хмельницької області за окремими віковими групами станом на 1 січня 2009-2014 рр.

Роки (на 1 січня)	Всього, тис. осіб	Розподіл постійного населення Хм. області за окремими віковими групами					До загальної чисельності населення кожної із вікових груп, %				
		0–15 р.	16– 59 р.	15–64 р.	60 і понад р.	65 і понад р.	0–15 р.	16– 59 р.	15– 64 р.	60 і понад р.	65 і понад р.
2009	1338,2	218,0	827,4	905,8	292,8	231,5	16,3	61,8	67,7	21,9	17,3
2010	1330,8	215,3	822,2	904,0	293,3	227,5	16,2	61,8	67,9	22,0	17,0
2011	1323,7	213,4	818,1	906,7	292,2	219,3	16,1	61,8	68,5	22,1	16,6
2012	1317,0	211,8	812,8	903,5	292,4	216,9	16,0	61,7	68,6	22,2	16,5
2013	1310,8	211,1	807,0	898,5	292,7	214,9	16,1	61,6	68,5	22,3	16,4
2014	1303,8	211,7	800,1	891,7	292,0	213,5	16,2	61,4	68,4	22,4	16,4

Як свідчать дані таблиці 3, станом на 1 січня 2014 р. чисельність молодого населення (у віці до 15 р.) становила 211,7 тис. осіб, що складало 16,2 % від загальної чисельності населення області. протягом 2009-2013 рр. чисельність підлітків, які досягають працездатного віку, стабільно знижувалась, що не сприяє відтворенню трудового потенціалу регіону.

Водночас, на початок 2014 р. чисельність пенсіонерів у Хмельницькій області становила 292 тис. осіб (у віковій групі 60 років і вище), що складало 22,4 % до загальної чисельності постійного населення, і за період з 2010 по 2013 роки мала стійку тенденцію до зростання. Така ситуація характеризує процес старіння населення регіону, який є притаманним для країни загалом, і негативно впливає на відтворення трудового потенціалу області.

Водночас, поряд із природним рухом на демографічні параметри населення будь-якого регіону, Хмельниччини у тому числі, впливає територіальна мобільність, або механічний рух населення, що пов'язаний з міграційними процесами. Міграції населення зумовлюють зміну чисельності населення країни, як природної основи формування трудового потенціалу, та

його перерозподіл між окремими регіонами та населеними пунктами. Роль міграції у житті суспільства, зокрема у забезпеченні його економічного розвитку, є досить значною. Оскільки у міграції беруть участь переважно люди молодших вікових груп у місцях їх прибуття зростає частка молоді, що створює підґрунтя для покращання демографічної ситуації (створення сім'ї, зростання народжуваності, зменшення частки населення старшого віку, а отже, і загальних коефіцієнтів смертності), накопичення якісного трудового потенціалу відповідно до сучасних вимог економіки та його ефективного використання, сприяє розвитку нових виробництв, освоєнню нових територій.

Складність сучасної демографічної ситуації в Україні та її регіонах загострюється зростанням кількості міграційних потоків, яким притаманні динамічність та неупорядкованість. Так, за останні роки міграційні процеси в Хмельницькому регіоні характеризуються тенденціями відпливу сільських мешканців до міст (міграційне скорочення протягом досліджуваних років становило від 18 до 67 осіб), і, відповідно, збільшенням чисельності міського населення (міграційний приріст становив від 39 до 204 осіб) (таблиця 4) [10].

Таблиця 4 – Динаміка розподілу мігрантів Хмельницької області за типом поселень станом на 1 січня 2009-2014 рр.

Роки (станом на 1 січня)	Тип поселення	Чисельність прибулих, осіб	Чисельність вибулих, осіб	Міграц.приріст, скорочення
2009	Усього	1432	1458	-26
	Міські поселення	737	776	39
	Сільська місцевість	555	609	-54
2010	Усього	1383	1329	54
	Міські поселення	852	745	107
	Сільська місцевість	531	584	-53
2011	Усього	1695	1509	186
	Міські поселення	985	781	204
	Сільська місцевість	710	728	-18
2012	Усього	1581	1453	128
	Міські поселення	959	817	142
	Сільська місцевість	622	636	-14
2013	Усього	1424	1391	33

	Міські поселення	848	748	100
	Сільська місцевість	576	643	-67
2014	Усього	1457	1417	40
	Міські поселення	878	793	85
	Сільська місцевість	579	624	-45

Враховуючи те, що вагому роль у економічному розвитку Хмельниччини відіграє сільське господарство, відтік населення з сільської місцевості зменшує її трудовий потенціал, що веде до занепаду сільськогосподарського виробництва. Для забезпечення раціонального регіонального розподілу трудового потенціалу необхідне втручання уряду та проведення необхідних законодавчих, організаційних і господарських заходів у сфері соціально-економічної та демографічної політики, спрямованих на створення робочих місць з гідною заробітною платою і відповідною соціальною захищеністю в сільській місцевості.

Загалом, протягом досліджуваних років для області найбільш відчутною була міжрегіональна міграція, за рахунок якої повністю сформувалося міграційне скорочення населення. Що стосується міждержавної міграції регіону, то чисельність осіб, що мігрували за кордон загалом по Україні була найменшою [9].

Можливість передбачення тенденцій міграційних процесів – причин, періодичності, спрямованості – дозволить уникнути їхніх негативних наслідків та використати їх переваги.

Що стосується власне м. Хмельницького, то за розрахунками генерального плану міста, розробленого Українським державним науково-дослідним інститутом проектування міст “ДІПРОМІСТО” демографічна ситуація у місті буде мати два сценарії розвитку – оптимістичний та реалістичний (рис. 2) [11].

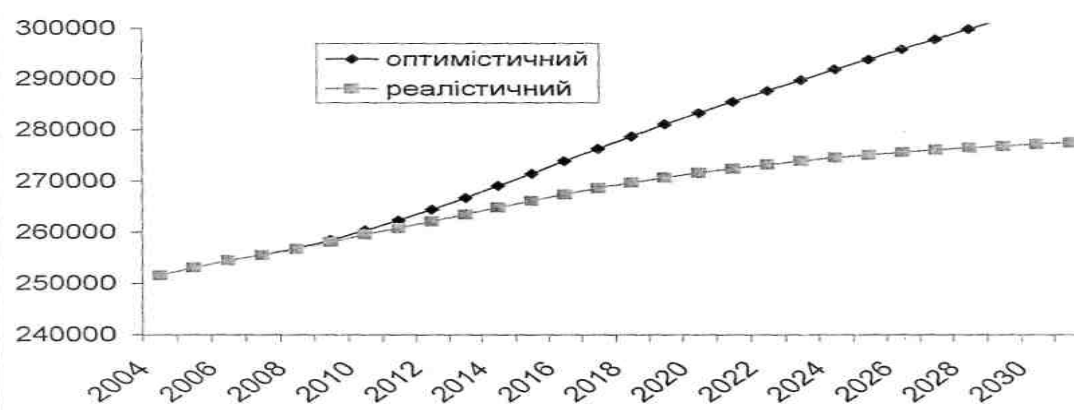

Рисунок 2 – Динаміка чисельності населення Хмельницького регіону протягом 2004-2030 рр.

Так, за оптимістичним сценарієм кількість мешканців Хмельницького зросте на 20,1% і складе на початок 2030 р. 305,7 тис. осіб. Це відбуватиметься головним чином за рахунок значного міграційного приросту населення, частково - внаслідок збільшення кількості народжених, яке в свою чергу теж обумовлюватиметься прибуттям мігрантів. Зважаючи на підвищення народжуваності збільшиться питома вага дітей у загальній структурі населення: з 19,5% до 19,9% на кінець прогностичного періоду, що сформує базу для відтворення трудового потенціалу регіону.

За реалістичним планом чисельність населення продовжуватиме зростати, але не надто швидкими темпами. Процес старіння посилюватиметься: частка осіб 60 р. і старше зросте в 1,8 рази і становитиме на початок 2030 р. 21,9%, в результаті чого очікується зменшення чисельності працездатного населення до 57,6 %, що стане причиною зростання демографічного навантаження в місті.

Природною основою формування трудового потенціалу населення регіону є життєвий потенціал її населення, абсолютна величина якого залежить від чисельності постійного населення міських і сільських територій і середньої очікуваної тривалості життя людей при народженні. Слід відмітити, що демовідтворювальний потенціал населення Хмельницької області, накопичений нашими предками, зменшується внаслідок зменшення постійної чисельності населення Хмельниччини. В той же час життєвий потенціал

населення Хмельницької області фактор середньої тривалості життя в останні роки має позитивну тенденцію до зростання (таблиця 5):

Таблиця 5 - Середня очікувана тривалість життя при народженні у Хмельницькій області за 2007-2013 рр.

Період, за який розраховані показники (роки)	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років		
	обидві статі	чоловіки	жінки
2007-2008	69,21	63,25	75,50
2008-2009	70,08	64,44	75,86
2009-2010	71,35	66,07	76,52
2011	71,96	66,87	76,77
2012	71,59	66,39	76,68
2013	71,88	66,73	76,93

Середня очікувана тривалість життя людей при народженні, починаючи з 2007-2008 рр., в області поволі зростає, при цьому більш відчутно це проявляється у жінок і менше – у чоловіків. Створення сприятливих умов в регіоні для покращення стану здоров'я населення, зниження рівня смертності у працездатному віці сприятиме продовженню періоду перебування населення у найбільш продуктивному періоді життя, що дозволить (за умов ефективної соціально-економічної політики в регіоні!) використати накопичений його трудовий потенціал.

Таким чином, сучасні демографічні процеси в нашій країні пов'язані з проблемами народжуваності й смертності, зміною статеві-вікової структури населення, багато в чому зумовлені станом здоров'я населення, що призвело до демографічної кризи. Її розвитку сприяє низька ефективність функціонування системи охорони здоров'я, невисока результативність заходів щодо охорони праці, погіршення загальної екологічної ситуації, наслідки Чорнобильської катастрофи, низька персональна відповідальність носіїв робочої сили за стан власного здоров'я. Безумовно, усе це призводить до підвищення смертності населення в найбільш продуктивному віці і, як наслідок, погіршення трудового потенціалу.

Разом з тим, сьогодні необхідно усвідомлювати, що окрім зазначених, причинами демографічної кризи в Україні є існування цілого комплексу проблем як економічних, так і ідеологічних (духовних) та психолого-ментальних.

Відтак, принциповими шляхами покращення демографічної ситуації у контексті відтворення трудового потенціалу України та її регіонів повинна стати реалізація механізмів державного управління, основними серед яких є:

1) соціально-економічний механізм – надання прямої грошової допомоги (допомоги на дітей, одноразової допомоги в разі народження дитини, оплачуваної відпустки вагітним жінкам та післяпологової відпустки, пільгових позик молодим сім'ям), дотації з Держбюджету або місцевих бюджетів (обслуговування немовлят, забезпечення місцями у дитячих садках на пільгових умовах тощо), непрямих грошових допомог (знижок і пільг переважно багатодітним сім'ям при одержанні житла, встановлення нижчої квартплати), податкові пільги багатодітним сім'ям, сім'ям, які виховують дітей-інвалідів; підвищення заробітної плати та рівня доходів; створення ємного та привабливого внутрішнього ринку праці;

2) ідеологічний механізм - розроблення нового курсу розвитку України, зрозумілого та прийняттого для людей, що реалізуватиме національну ідею побудови могутньої держави та ідею розвитку громадянського суспільства на засадах гуманістичних європейських цінностей;

3) ментально-психологічний механізм - використання засобів масової інформації, культури та мистецтва з метою формування суспільної думки, норм і стандартів, регулювання ментальних цінностей щодо необхідної демографічної поведінки, певного демографічного клімату в суспільстві, формування у населення потреби у збереженні свого здоров'я під впливом певних мотиваційних інструментів цільового управління.

Відтак, моніторинг демографічних процесів є одним із найголовніших компонентів комплексного дослідження сучасного стану демографічної ситуації в країні та її регіонах, прогнозування їх майбутнього розвитку, впливу

на відтворення населення і, як наслідок, його трудового потенціалу, як інструменту забезпечення людського розвитку загалом.

Висновки із проведеного дослідження. Із наведеного вище можна зробити наступні висновки, що на сучасному етапі відбуваються істотні зміни у демографічній структурі населення Хмельницької області, що викликало у свою чергу істотне погіршення кількісного та якісного стану трудового потенціалу країни. Основними причинами погіршення демографічної ситуації у регіоні є скорочення чисельності населення, високий рівень смертності й низька народжуваність, домінування міського способу життя над сільським свідчить, що демографічна ситуація потребує значної уваги з боку держави. Украй необхідним стає реагування та впровадження відповідних заходів, спрямованих якщо не на підвищення кількісних параметрів трудового потенціалу, то хоча б на збереження існуючого стану. Досягти позитивних зрушень показників демографічного розвитку можливо лише за умови, що буде розроблена концепція проведення послідовної державної демографічної політики паралельно з ефективною економічною, ідеологічною та психологічно-ментальною політиками держави з метою забезпечення людського розвитку.

Бібліографічний список:

1. Статівка Н. В. Демографічна складова економічної безпеки України / Н. В. Статівка, А. А. Смаглюк // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип.1. – С. 280-287.

2. Фіщук Н. Ю. Вплив демографічних чинників на відтворення трудового потенціалу села Вінницької області / Н. Ю. Фіщук, Б. П. Фіщук // Економічні науки. – 2010. – Т.3. – С. 140-148.

3. Пирожков С. І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України / С. І. Пирожков // Демографія та соціальна економіка :

Науково-економічний та суспільно-політичний журнал . –2004 . – № 1-2 . – С.5-20.

4. Караченцова І. О. Державна політика України у сфері зайнятості населення / І. О. Караченцова // Державне управління та місцеве самоврядування : історія та сучасність : зб. тез наук.-практ. конф. за підсумками стажування слухачів. –2012 . – С.11-17.

5. Методологічні та методичні основи визначення та оцінки трудового потенціалу [Електронний ресурс] . - Режим доступу : URL : <http://old.niss.gov.ua/book/Region/04-1-REGIONI.pdf>. (дата звернення 12.11.2014 р.)

6. Мироненко Н. Особливості формування і використання трудового потенціалу на підприємствах / Н. Пирожков, С.Щербина // Реформування економіки України як фактор забезпечення сталого розвитку : √ Веукраїнська студ. Інтернет-конференція . – 2014. – [Електронний ресурс] . - Режим доступу : <http://www.reu.chtei-knteu.cv.ua/?p=238>

7. Науменко О. В. Особливості стану та розвитку трудового потенціалу України в сучасних умовах / О. В. Науменко // Управління розвитком . - 2013. - № 17. - С. 70-73.

8. Качан Є. П. Управління трудовими ресурсами: підручник / Качан Є. П. – К : Вища школа. – 2005. – 401 с.

9. Офіційний сайт Головне управління статистики у Хмельницькій області [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm> (дата звернення 15.11.2014 р.)

10. Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П. Управління трудовим потенціалом: Навч. посіб. / В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, А. М. Грішнова та ін. — К. : КНЕУ, 2005. — 403 с.

11. Офіційний сайт Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст “ДІПРОМІСТО” ім. Ю.М. Білоконя [Електронний ресурс] . - Режим доступу : <http://www.dipromisto.gov.ua/>